

29. Болтрик Ю. В. Переправы Нижнего Днепра в скифское время // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б. Н. Гракова). — Запорожье, 1999. — С. 46.
30. Шмаглий Н. М., Черняков И. Т. Исследования курганов в степной части междуречья Дуная и Днестра (1964—1966 гг.) // МАСП. — Вып. 6. — Одесса, 1970. — С. 107.
31. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант). — К.: Наук. думка, 1986. — С. 8, 50.
32. Богданов С. В. Проблемы формирования древнейших курганов культуры востока Южноурских степей // Проблемы изучения энеолита и бронзового века Южного Урала. — Орск: Ин-т евразийских исследований, 2000. — С. 12.
33. Зведення див.: Телегин Д. Я. и др. Вказ. праця. — С. 64—108.
34. Див., напр.: Николова А. В., Рассамкин Ю. Я. О позднели-
олитических памятниках Правобережья Днепра // СА. — 1985. — № 3. — С. 37—56; Евдокимов Г. Л., Рассамкин Ю. Я. Два позднелиолитических могильника на юге Херсонщины // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 79—92.
35. Лагодовська О. Ф. та ін. Вказ. праця. — С. 177; Отроценко В. В., Болтрик Ю. В. Культурно-хронологическое и территориальное распределение могильников Днепро-Молочанской степной области // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 38—46; Ковалева И. Ф. Север степного Поднепровья в энеолите — бронзовом веке. — Днепропетровск: ДГУ, 1984. — С. 10.
36. Бунятян К. П. Напрямки господарчої діяльності населення Причорноморських степів доби бронзи // Древности Северского Донца. — Луганськ: Шлях, 2001. — С. 76—84.

К. Р. Bunyatyuan

CONCERNING THE RECONSTRUCTION OF THE WAY OF LIFE OF CATTLE-BREEDERS OF THE STEPPE ZONE OF THE NORTHERN BLACK SEA AREA

Despite the thought that reconstruction of the way of life of the ancient societies is the first and simple, to some extent, stage of reconstructions in archaeology, the literature review on this problem, especially concerning the reconstruction of the way of life of the steppe zone cattle-breeders, shows the dissociation of the viewpoints and the existence of the opposite ones. The comparison of the different points of view and the review of the archaeological sources enable the limitation of the variations on the ways of life with the mobile one. Though in specifying of the notion the author is not inclined to define it as nomadic, paying attention to the complex character of the economy and limitation of mobility.

УДК 903'4"6383": 930.1

Каравайко Д. В.

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮХНІВСЬКИХ ПАМ'ЯТОК

Розглядається стан вивченості юхнівської культури. Подані різні точки зору на генезу культури, її хронологічні рамки та етнічну належність.

Хоча юхнівська культура становить значне територіально-хронологічне явище доби раннього заліза, в сучасній науці їй не надається належної уваги, що засвідчують узагальнюючі праці з археології та давньої історії України. Причина цього, напевне, криється у перерві спадкоємності між старшим поколінням українських та російських дослідників і сучасним. Крім того, після значних досліджень у перші повоєнні десятиріччя юхнівська культура стала вважатися однією з найкраще досліджених

культур. На жаль, цей висновок панував до сьогодні. Через це і накопичення нових джерел, що останнім часом йшло стихійно, у процесі розвідок і розкопок фахівців з іншими інтересами, не знайшло осмислення в системі цієї АК, створенні узагальнюючих праць з юхнівської культури.

Для з'ясування стану вивченості юхнівських пам'яток, визначення території її поширення, хронологічних рамок, питань генези культури тощо звернемося до праць, присвячених їй.

В історії дослідження юхнівської культури басейну Десни та Сейму виділяється три етапи.

Початок дослідження культури пов'язаний з ім'ям Д. Я. Самоквасова. Ще наприкінці ХІХ ст. ним було обстежено низку городищ зі схожою матеріальною культурою. Це Пушкарівське городище на правому березі Десни біля с. Пушкарі, городища «Замок» та «Старе єврейське кладовище» у м. Новгороді-Сіверському, біля с. Домотканів та с. Комань Новгород-Сіверського району [1]. В 1873-му та 1876 рр. Д. Я. Самоквасов досліджував городище на Путивльській горі неподалік с. Юхнова [2]. Саме з часу розкопок цієї пам'ятки і розпочинається історія досліджень Деснянських городищ раннього залізного віку.

1938 р. Н. В. Трубниковою вперше зроблено спробу осмислити речовий матеріал Юхнівського городища з розкопок Д. Я. Самоквасова. Це й визначає початок аналітичного дослідження пам'яток юхнівської культури. Дослідниця датувала городище ІV—ІІІ ст. до н. е. Аналізуючи речовий комплекс, автор дійшла висновку щодо схожості матеріальної культури Юхнівського городища з комплексами північно-східних городищ, з одного боку, та пам'ятками півдня — з другого. На її думку, Юхнівське городище було прикордонним пунктом між культурами півдня та півночі [3].

Першому періоду притаманно проведення розвідок та невеликих розвідкових розкопок на городищах окресленого регіону. Винятком є лише городище Торфель, яке було повністю досліджено, але матеріали та звіт не збереглися [4]. Інформація про пам'ятки на цей час зводяться до опису городищ та речового комплексу з них. Але навіть за таких обставин 1941 р. П. М. Третьяковим, на підставі особливостей керамічного комплексу, знахідок глиняних блоків, які характерні для городищ Лівобережного Лісостепу та басейну р. Сейм, виділена локальна група городищ Десни, Сейму та Іпуті. Дослідник датував ці пам'ятки серединою І тис. до н. е. — першими ст. н. е. На його думку, ці городища належали давнім слов'янам [5]. Ця праця є своєрідним підсумком майже сімдесятирічного дослідження юхнівських пам'яток.

Початок другого етапу пов'язаний з діяльністю Деснянської експедиції під керівництвом М. В. Воеводського. У результаті систематичного дослідження городищ Подесення та виявлення особливостей житлобудування, форм та орнаментативної кераміки, яка чітко відрізняється від керамічного комплексу сусідніх культур, а також знахідок своєрідних глиняних виробів (важки, рогаті цеглини) М. В. Воеводським 1947 р. була виділена юхнівська культура [6]. Автор датував

культуру ІV ст. до н. е. — першими ст. н. е. (точніша верхня дата — ІІ ст. н. е. [7]). Територія поширення юхнівських городищ, за попередніми даними, обмежувалась Середньою Десною від смт Сосниці до м. Брянська [8].

Стаття 1949 р. є першою узагальнюючою працею з юхнівської культури. М. В. Воеводським окреслено територію поширення городищ, охарактеризовано комплекс матеріальної культури, подано загальний опис городищ та житлових споруд, зроблено попередній аналіз господарської діяльності юхнівських племен, визначено хронологічні рамки культури.

У повоєнний час на городищах Десни та Сейму проводять широкомасштабні розкопки та розвідки. Особливо значні роботи проводяться в басейні Сейму під керівництвом А. Є. Аліхової. На підставі відмінностей керамічного комплексу дослідницею в басейні Сейму виділено два регіони: Західний та Східний. Орнаментативна кераміка першого зближує її з керамікою городищ лісостепової смуги Подніпров'я VII—V ст. до н. е. Східносеймінська кераміка за низкою ознак наближається до кераміки Посулля [9]. Дещо пізніше А. Є. Аліховою подано детальну характеристику городищ Посейм'я та аналіз археологічного матеріалу, підсумовано результати досліджень 50 — поч. 60-х рр. На думку дослідниці, в VI — на поч. V ст. до н. е. басейн Сейму займали племена скіфської культури Лівобережного Лісостепу, а в V—IV ст. до н. е. на цю територію приходять юхнівські племена. На підставі різниці у складі домішок в кераміці дослідниця виділяє два локальних варіанти юхнівської культури — деснянський та сеймінський [10].

Значну увагу дослідженню юхнівських пам'яток приділяла О. М. Мельниковська. Деснянським загоном під її керівництвом у 60 — на поч. 70-х рр. проведено значні роботи в Чернігівській, Брянській та Курській областях. Було повністю досліджено Кудлаївське городище поблизу м. Новгород-Сіверського. До найвизначніших результатів розкопок цих років треба віднести відкриття юхнівських поховань, які дали змогу простежити поховальний обряд культури [11].

Перші спроби періодизації культури здійснив В. П. Левенок [12]. В основу було покладено відмінності в керамічному комплексі, характері житлобудування та влаштуванні городищ. Перший етап автор датує VI — поч. V ст. до н. е. Найраніші пам'ятки, на думку В. П. Левенка, зосереджені в басейні Сейму. Другий етап датовано V—ІІІ ст. до н. е. Верхню межу В. П. Левенок доводить до IV ст. н. е., спираючись на знахідці браслета аланського типу в комплексі з пізньо-юхнівською керамікою та типовими пізньо-юхнівськими важками [13].

У 50-х роках О. К. Амброзом проведені значні роботи на території Верхнього Подесення в районі Брянська та Почепу. Розкопки юхнівських городищ та поселень пізнішого часу дозволили досліднику виділити кілька етапів в історії існування верхньодеснянського населення в I тис. н. е. Перший етап — I ст. до н. е. У цей час на території Верхньої Десни з'являються прийшли племена т. зв. почепської культури, які поступово асимілюють юхнівське населення. Для другого етапу (I ст. до н. е.— I ст. н. е.) елементи юхнівської культури не характерні [14]. Отже, I ст. до н. е., на думку О. К. Амброза, є верхню межею культури.

Систематичні дослідження деснянських городищ дозволили наблизитись до розв'язання питання походження юхнівської культури. В. А. Іллінською вперше зроблено спробу з'ясувати коріння юхнівського населення. Дослідниця вважала, що бондарихинські племена Лівобережного Лісостепу, витіснені скіфськими племенами, приходять (не раніше поч. VI ст. до н. е.) у басейн Десни, де на їхній основі виникає нова культура. В. А. Іллінська вважала юхнівську культуру фінно-угорською [15]. Ідею генетичної спорідненості юхнівської та бондарихинської культур дослідниця доводить і в ряді пізніших праць [16].

Натомість В. П. Левенок вважав, що значне місце у формуванні культури, поряд з бондарихинською культурою, займала чорноліська культура Правобережного Лісостепу, яка за низкою суттєвих ознак наближається до юхнівської [17].

Не підтримуючи точки зору В. А. Іллінської та В. П. Левенка, В. А. Падін зазначає, що дослідження юхнівських городищ повинні проводитись одночасно з дослідженням поселень доби бронзи Середньої Десни [18]. Тобто робиться припущення щодо виникнення юхнівської культури на основі місцевих племен бронзової доби.

П. М. Третяковим розглянута подальша доля юхнівських племен. На його думку, юхнівська культура в пізньолатенський час змінюється носіями зарубинецької культури. Крім того, ним окреслено територію поширення юхнівських

племен. Південним кордоном, на думку дослідника, була нижня течія Десни та р. Сейм. На півночі кордон проходить у районі Брянська. На заході — це вододіл Десни та Іпуті, а на сході — Десни та Оки. В етнічному плані юхнівські племена ототожнювалися з давніми слов'янами [19]. Однак пізніше П. М. Третяков відмовляється від останнього твердження на користь балтської етнічної належності юхнівської культури [20]. Подібна точка зору була підтримана В. В. Седовим, який вважав балтомовність носіїв юхнівської культури беззаперечним фактом [21].

У наступний період, що починається із середини 70-х років, тривають дослідження на городищах Десни, Сейму та багатьох малих річок. Однак ці розкопки провадилися з іншою метою — заради вивчення мезоліту, роменської культури або доби Київської Русі. Тому юхнівський матеріал поповнювався, так би мовити, стихійно і залишався поза увагою дослідників; досить обмежені відомості подаються лише в АО. Виняток становлять дві монографії А. І. Пузикової [22]. Але й тут основна увага приділяється комплексам, що залишило населення скіфоїдної культури Лівобережного Лісостепу.

Таким чином, городища юхнівської культури досліджуються вже понад сто років. За цей час проведено значні розвідки та розкопки на багатьох пам'ятках. Але, незважаючи на це, на сьогодні не існує жодної праці, яка б узагальнювала ці дані. Остаточо не визначені межі культури, чітко не з'ясовані хронологічні рамки, не розроблена періодизація юхнівських пам'яток. Залишається відкритим питання генези та етнічної належності юхнівського населення. Слабко вивчено обряд поховання. Більшість праць, присвячених юхнівській культурі, були написані в перші повоєнні десятиріччя, на сьогодні застаріли і не висвітлюють об'єктивний стан джерел. У науковий обіг введено незначну кількість матеріалів.

Відтак можна констатувати наявність проблемної ситуації, розв'язання якої вимагає аналізу й узагальнення джерел та осмислення їх на сучасному рівні знань.

1. *Самоквасов Д. Я.* Съверянская земля и Съверяне по городищамъ и могиламъ. — М.: Синодальная Типография, 1908. — С. 103—119.
2. *Самоквасов Д. Я.* Могила Русской Земли. — М.: Синодальная Типография, 1908. — С. 5.
3. *Трубникова Н. В.* К вопросу о Юхновском городище // Тр. ГИМ. — Т. VIII. — М., 1938. — С. 123—128.
4. *Горюнова Е. И.* Городище Торфель // КСИИМК. — 1950. — Вып. 31. — С. 148.
5. *Третяков П. Н.* Северные восточнославянские племена // МИА. — 1941. — № 6. — С. 9—55.
6. *Воеводский М. В.* Городища Верхней Десны // КСИИМК. — 1949. — Вып. 24. — С. 67—77.
7. *Воеводский М. В.* Там само. — Рис. 16.
8. *Воеводский М. В.* Там само. — С. 67—68.
9. *Алихова А. Е.* К вопросу о хронологии древних городищ Курского Посеймья // КСИИМК. — 1959. — Вып. 77. — С. 20.
10. *Алихова А. Е.* Древние городища Курского Посеймья // МИА. — 1962. — № 113. — С. 86—129.
11. *Мельниковская О. Н.* Новые раскопки на Десне // АО, 1966. — М.: Наука, 1967. — С. 233—236; *Вона же.* Первые сведения о погребальном обряде у племен юхновской культуры // МИА. — 1970. — № 176. — С. 50—54.
12. *Левенок В. П.* Городища юхновской культуры // КСИИМК. — 1957. — Вып. 7. — С. 49—53; *Він же.* Юхновская культура (ее происхождение и развитие) // СА. — 1963. — № 3. — С. 79—96.

13. Левенок В. П. Юхновская культура... — С. 91.
14. Амброз А. К. К истории Верхнего Подесенья в I тыс. н. е. // СА. — 1964. — № 1. — С. 79—96.
15. Ильинская В. А. О происхождении культур раннего железного века на Левобережье Среднего Днепра // КСИИМК. — 1957. — Вып. 70. — С. 14—27.
16. Ильинская В. А. Бондарихинская культура бронзового века // СА. — 1961. — № 1. — С. 26—45; *Вона ж.* Некоторые вопросы генезиса юхновской культуры // СА. — 1969. — № 2. — С. 85—102.
17. Левенок В. П. Юхновская культура ... — С. 80.
18. Падин В. А. Юхновские поселения Средней Десны // СА. — 1966. — № 2. — С. 137—150.
19. Третьяков П. Н. Локальные группы Верхнеднепровских городищ и зарубинецкая культура // СА. — 1960. — № 1. — С. 36—46.
20. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне в области верхнего течения Днепра и Волги // История, фольклор, искусство славянских народов. — М.: Наука, 1963. — С. 14; *Він же.* Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. — М.: Наука, 1966. — С. 186.
21. Седов В. В. Балто-иранский контакт в Днепровском Левобережье // СА. — 1965. — № 4. — С. 54.
22. Пузикова А. И. Марицкое городище в Посеймье. — М.: Наука, 1981. — 120 с.; *Вона ж.* Памятники скифского времени бассейна р. Тускарь (Посеймье) — М., 1997. — 126 с.

D. V. Karavayko

HISTORIOGRAPHY OF THE YUKHNIIVSKI ARCHAEOLOGICAL SITES INVESTIGATIONS

Archaeological sites of the Yukhniivska culture have being researched for more than a hundred years. The most specious excavations were held during the first ten years after the World War II. At that time the Yukhniivska culture was distinguished among the other sites. Many archaeological sites were excavated; some articles on different problems were published. Nevertheless, later on the interest to the Yukhniivska culture decreased, therefore the new materials, obtained by the scientists from the other fields stay disregarded. That makes the researching of this archaeological culture the topic of the day.

УДК 903"632"(477)

Кононенко О. М.

ТИПОЛОГІЯ МЕЗОЛІТИЧНИХ ЖИТЕЛ УКРАЇНИ

Житло, як споруда для захисту людини від дії природних факторів та для організації її побуту, певною мірою відображає устрій суспільства. Рештки житлових об'єктів, виявлені в мезолітичних шарах, можна використати для реконструкції соціальної структури, господарства, демографічної ситуації мезолітичного населення.

На сьогодні не існує узагальнюючої праці, присвяченої житлобудуванню доби мезоліту, не до кінця розроблена як класифікація жител, так і критерії їх виділення, не вироблена єдина методика дослідження подібних споруд. Ігнорування даних етнографії про спосіб життя примітивних народів не дозволяє відтворити справжню картину давніх поселень. Все це негативно відбивається на спробі реконструкції житлових об'єктів.

Перше повідомлення про штучно побудовану житлову споруду мезолітичного часу, а саме добудову в печері Заміль-Коба, відноситься до

1938 року. Залишки мезолітичних жител на стоянці Осокорівка Зв вивчали І. Ф. Левицький та Ю. Г. Колосов. Значний вклад у дослідження житлових споруд мезолітичних поселень Гірського Криму вніс С. М. Бібіков. О. П. Черниш довгий час працював на пам'ятках Подністров'я, де ним було виявлено та досліджено значну кількість скупчень культурних решток. На кукрекській стоянці Ігрен 8 (виявлена А. В. Добровольським та досліджувана Д. Я. Телегіним, Л. Л. Залізником [1]) було вивчено 10 зимових напівземлянок. Стоянку зимівниківської культури В'язівок 4а, де було простежено 5 житлових